

SAVAŞ ESİRLERİNİN MİLLİ MÜCADELEDEKİ YERİ

Ahmet ÖZDEMİR

Giriş

Bugün savaş esirleri sorunu dünya kamuoyunu yakından ilgilendiren sorunlar arasına girmiştir. Ateşli silahların savaşlarda kullanılması sonucu ölü ve yaralılar eskiye oranla artmıştır. Bunların savaş meydanlarında sahipsiz kalması, bazı insanları ve devletleri çareler aramağa zorlamıştır. Devletler arasında imzalanan antlaşma ve sözleşmelerde dikkatler bu konuya çekilmiştir.

Millî Mücadelenin başından sonuna kadar Doğu, Güneyd ve özellikle Batı Cephesi'nde çok sayıda savaş esirinin alındığı bir gerçektir. Türk tarafı elde ettiği esirleri taburlara bölerek cephe gerisine sevk etmiştir. Türk esirleri ise, Yunanistan'ın çeşitli yerlerine dağıtılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda esir düşen Türklerin dönüşü Millî Mücadele yıllarına rastlamıştır. Yunan hükümeti bunların serbest bırakılmaması için özellikle İngiliz hükümetine defalarca başvurmuştur. Ancak istedikleri yönde bir karar çıkarabildikleri söylenemez¹.

Millî Mücadele dönemini etkileyen diğer bir konu Malta Sürgünleri sorunudur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Malta Sürgünleri sorunu uzun süre gündemde kalmıştır. İstanbul işgal edilmiş, Mebusan Meclisi basılmış, ileri gelen devlet adamları sürgün edilmiştir. Malta Sürgünleri² görünüşte savaş esiri değildir. Ancak yapı-

1. Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. II, Ankara, 1975, s. 390. 9.11.1920 tarih ve Curzon imzalı yazıda konunun askeri makamlara sorulduğu bildirilmiştir (a.g.e., s.396). 22.11.1920 tarihli D. Caclamanos imzasını taşıyan yazıda Hindistandaki Türk savaş esirlerinin sayısının 12 000 olduğu, 2000 eserin yola çıkarıldığı, 8000 esirin de İstanbul'da bulunduğu belirtilmiştir (a.g.e., s. 419).

2 Geniş bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara, 1985. Yazar, eserinde daha çok Türk ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinden faydalanmıştır. Halbuki konuyla ilgili pek çok belge Genelkurmay Atase Başkanlığı Arşivlerinde bulunmaktadır. Aynı konuyla ilgili Mesut Çapa'nın yazısını burada ("Sakarya Savaşı'ndan sonra imzalanan Türk-İngiliz esir mübadelesi anlaşması", Atatürk Yolu, Mayıs 1989, sayı 3, s. 399-418) belirtmek istiyorum.

lan muameleler savaş esirlerine yapılanlardan pek farklı olmamıştır. Her ne kadar taraflar arasında bir Londra Antlaşması (12.3.1921) imzalanmışsa da³ sürgünler sorunu çözümlenememiştir.

O günlerde Anadolu'da bulunan başta Yarbay Rawlinson olmak üzere 29 İngiliz tutuklanmıştır. Olaylar karşısında Mustafa Kemal'in kararı kesindir: "Tevkif edilen arkadaşlarımız iade edilmedikçe elimizdeki İngiliz subaylarını bırakmak caiz değildir."⁴ Malta Sürgünlerinin kurtarılması için görüşmeler ve yazışmalar aylarca devam etmiştir. Sonunda 29 İngilizle karşı 122 Türk vatandaşı, 1 Kasım 1921 tarihinde İnebolu'da mübadele edilebilmiştir.

TÜRK SAVAŞ ESİRLERİ

a) I. Dünya Savaşı'ndan kalanlar

I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşırken esir düşen Türklerin iadesi veya mübadelesi büyük çoğunlukla Millî Mücadele dönemine rastlamıştır. Çünkü Mondros Mütarekesi (30.10.1918) şartlarına göre, Türk esirleri İtilaf Devletleri tarafından tutulacaktır⁵. Türkiye ise, ellerindeki esirleri derhal serbest bırakacaktı. İtilaf Devletleri elinde ne kadar Türk esirinin bulunduğunu tesbit etmek oldukça zordur. Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri tarafından 14 Şubat 1337 / 1921 tarihine kadar iade edilen Türk esirlerinin sayısı şöyledir:⁶ İngiltere'den 7626 subay, 102 950 asker, Fransa'dan 24 subay, 772 asker, İtalya'dan 41 Subay, 53 asker, Rusya'dan 634 subay, 18 926 askerdir. Toplam 8326 subay, 122 701 asker olmak üzere 131 027'dir. İade edilmeyen daha pek çok esir vardır⁷.

3 Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, Ankara, 1983, s. 243. Mesut Çapa, antlaşmanın tarihini 16.3.1921 olarak almıştır (a.g.m., s. 400).

4 Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1919-1938), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.123.

5 Hatıralarında Mondros Mütarekesi ile ilgili görüşmelere geniş yer veren H. Rauf (Orbay), 22. maddeye ek yaptırmak için çok gayret sarfettiğini belirtmiştir. Uzun tartışmalardan sonra 22. maddeye şu fıkra eklenebilmiştir: "Sivil harp esirleriyle asker yaşı dışında olanların serbest bırakılmaları dikkat nazarına alınacaktır." (Rauf Orbay'ın Hatıraları", Y.T., İstanbul, 1962, c.I, s.368).

6 Genkur. Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 626, Dos. 242, Fih. 52-3.

7 Belgelerde yukarıda verdiğimiz sayının dışında 3489 esirden daha söz edilmektedir. Bunlar, İngiltere'de 8 doktor, 140 hasta er, Fransa'da 1 subay, 50 sivil, Sibiry (Rusya) da 540 subay, 2500 er ve 250 sivilden oluşmaktadır (Atase Bşk.lığı Arş., aynı odsya, Fih. 52-2).

I. Dünya Savaşı'nda esir düşen Türkler buldukları kamplarda varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Meselâ: Mısır'da bulunan Türk esirleri aralarında "Türk Varlığı" adında gazete çıkarabilmişlerdir⁸. Bu gazetenin bir kaç sayısı İstanbul'a ulaşabilmiştir.

Yunanistan Türk esirlerinin serbest bırakılmaması için büyük gayret göstermiştir. Defalarca özellikle İngiltere'ye müracaat etmiştir. Çünkü bu esirlerin dönüşü Yunanistan'ın Anadolu'daki emellerine zarar verecektir. Meselâ: Yunan Dışişlerinin Curzon'a gönderdiği 3.11.1920 tarihli bir yazısı vardır. Bu yazıda "İstanbul'daki İngiliz askeri misyonunun Mısır'da bulunan 10 bin Türk harp esirini serbest bırakmaya karar verdiği ve 400 kişinin şimdiden serbest bırakıldığı"⁹ bildirilmiştir. Daha sonra "bunların Yunan askeri harekâtı için tehlike yaratacağı" belirtilmiştir. 25.11.1920 tarihli bir başka yazıda "Anadolu'ya gönderilen Türk harp esirleri M. Kemal'in ordusuna katılmaktadır. Bunların Önlenmesi" istenmektedir¹⁰. Ancak İngiliz makamlarının bu konuya fazla ilgi göstermedikleri anlaşılıyor. Yunanistan serbest bırakılan Türklere engel olmaya çalışmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya esir düşüp Japon gemisiyle Türkiye'ye dönen¹¹ 57'si subay, 415'ü asker olmak üzere¹² toplam 571 kişinin başından geçenler farklıdır. Bu Türk kafilesi Yunanlılar tarafından tutuklanıp Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) aracılığıyla İtalya'ya sevk edilmişlerdir. Bunlar 12.9.1337/1921 tarihinde Pire'den İtalya'nın Sardunya adası yakınındaki Azniyora adasına sevk edilmiştir. Bu esirler yıkık dökük barakalarda uzun zaman tutulmuştur¹³.

Rusya'da bulunan Türk esirlerinin iadesi Gümrü (2.12.1920), Moskova (16.3.1921) ve Kars Antlaşmaları (13.10.1921) ile sağlanmıştır¹⁴. Bu antlaşmalar çerçevesinde Rusya, Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunanları üç ay zarfında, Asya Rusya'sında bulunanları da 6 ay zarfında masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere Türkiye sınırlarına kadar getirmeyi kabul etmiştir."¹⁵ Bu işle "Sihhiye

8 Hakimiyyet-i Milliye Gazetesi 26.7.1920 tarihli (No. 50) sayısında bu olayı duyurmuştur. (Milli Mücadele ve Gazi M. Kemal, Ankara, 1981, s. 319).

9 Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. II, s. 390.

10 Bilal Şimşir, aynı eser, s. 425.

11 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1650, Dos, 305, Fih. 9.

12 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1613, Dos. 163, Fih. 1-1.

13 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1650, Dos. 305, Fih. 28.

14 Atatürk'ün Milli Dış Politikası, c. I, s. 527.

15 Y.Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967, s. 224, 298. Atatürk'ün Milli Dış Politikası, s. 527, 551.

ve Muavenet-i İctimaiye” memurlarından Maruf Bey görevlendirilmiştir¹⁶.

I. Dünya Savaşı’ndan sağlam olarak dönenler Milli Mücadelede yerlerini almışlar ve üzerlerine düşen görevleri yerlerine getirmeğe çalışmışlardır.

b) *Malta’dan dönebilenler*

Malta Sürgünleri meselesi Milli Mücadelenin dışında cereyan etmiştir. Böyle olmakla birlikte İstanbul’un işgali, Mebusan Meclisi’nin basılması, ileri gelen devlet adamlarının sürgüne gönderilmesi Anadolu harekâtını etkilemiştir. Meselenin ileri safhadaki durumuyla T.B.M.Meclisi yakından ilgilenmiştir. Sürgünlerin geri getirilmesi için harcanan çabalar az değildir. Malta sürgünleri yalnızca Türk kamuoyunu değil; aynı zamanda İngiliz kamuoyunu da yakından ilgilendirmiştir.

1919 yılı başlarında başlayan tutuklama olayları birbirini izlemiştir. Yakalananlar Malta adasına sürgün edilmiştir. Türkiye’den Malta’ya ilk sürgün edilen eski 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa olmuştur. Mebusan Meclisi’nin aldığı Misak’ı Milli kararı İtilaf Devletlerini kızdırmış ve olayların artmasına sebep gösterilmiştir.

Bu sırada İngilizlerin çok değer verdiği Yarbay Rawlinson Anadolu’dadır. Kazım Karabekir’e göre, “İngiliz Yarbayı Rawlinson’un görünüşte vazifesi 15. ve 3. Kolordularda mütareke şartlarının ifa edilmesini takiptir. Asıl vazifesi gayr-ı resmi surette ve hariç ve dahil ve hatta hükümetinin nazar’-ı dikkatini çekmeksizin bendenizle görüştüktan sonra M.Kemal ile görüşmek”¹⁷tir.

İstanbul’daki tutuklama olayları dikkatleri İngilizler üzerine çekmiştir. Erzurum halkının galeyana gelerek Rawlinson’a karşı “arzu edilmeyen bir muamelede bulunmaları” ihtimali karşısında Kazım Karabekir “Kumandanın muhafaza altında tutulması, silah ve cephanenin alınması”¹⁸ düşüncesindedir. Rawlinson nüfuzlu bir ailenin çocuğudur. Ayrıca, İngiliz parlamentosunda da bir kardeşi vardır. Bu Türklerin elinde bir kozdur. Anadolu’ya aynı tarihlerde Rawlinson’dan başka 28 İngiliz daha bulunmaktadır. Nitekim bu İngilizler Malta Sürgünlerine karşılık tutuklanmıştır.

16 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1672, Dos. 363, Fih. 75.

17 Atatürk’ün Milli Dış Politikası, c.I, s.123.

18 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 531.

İngilizler kendi vatandaşlarını kurtarmak için Türkiye'ye yanaşmak ihtiyacını duymuşlardır. Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mart 1921 tarihli Londra Antlaşması imzalanmıştır¹⁹. Antlaşmada Türk ve İngiliz esirlerinin hemen salıverilmesi kabul edilirken "savaş halinin devamınca 1 Ağustos 1914'te Türk İmparatorluğunun parçaları olan topraklarda işlenmiş, savaş kanunlarıyla törelerini çiğnemek ya da adam öldürmek suçlarından dolayı yargılanmaları kararlaştırılmış" kişiler istisna edilmiştir²⁰. Antlaşma T.B.M.Meclisi'nde kabul edilmiş ve esirlerin salıverilmesi de gecikmiştir.

Rumbold ve A.Hamit arasındaki görüşmelerde Türk ve İngiliz esirlerinin tamamının değiştirilmesi kabul edilmiştir²¹. 1 Kasım 1921' Türk ve İngiliz esirlerinin mübadelesi İnebolu'da gerçekleştirilmiştir²². İade edilen 59 Türk esiri iki İngiliz gemisiyle İneboluya getirilmiştir. Bunların 13'ü milletvekili, 13'ü mülkiye memuru, 25'i asker ve 8'i sivildir²³.

Malta Sürgünlerinin serbest bırakıldığı, isterlerse emekli aylığı verilebileceği ve istedikleri yere gidebilecekleri bildirilmiştir²⁴. H.Rauf (Orbay), "Elhamdülillah, tahliye edildik. Saat öğleden sonra ikide. Allahu Azimüşşan'a şükürler olsun, vatan toprağına İnebolu'da bastık. Hüsn ü kabul gördük. M.Kemal Paşa'nın "Hoş geldiniz" telgrafıyla karşılandık."²⁵ demiştir. Böylece 1918 yılı sonlarında açılan Malta Sürgünleri dosyası 1 Kasım 1921 tarihinde kapanmıştır. Malta'dan dönebilenlerin bir kısmı Milli Mücadeleye katılmıştır.

c) Milli Mücadelede esir düşenler

Savaş şartlarının zor olduğu bir zamanda esirlerin sayısını tesbit etmek oldukça güç meseledir. Rakamlar bazan yanıltıcı olabilmektedir. Savaş esirlerinin hastalık, yara, bere, ihmal gibi çeşitli sebeplerden ölmesi veya kaybolması, sonucu kesin olmaktan uzaklaştırmaktadır.

19 Londra Andlaşmasının imza tarihi bazı eserlerde farklı verilmiştir. Meselâ: Bilal N. Şimşir Malta Sürgünleri'nde Gotthard Jaesche Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri'nde 16 Mart 1921'i, Utkan Kocatürk Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi'nde 12 Mart 1921 tarihini kabul etmiştir.

20 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 112, Dos. 403, Fih. 43. Bilal Şimşir, a.g.e., s. 364.

21 Bilal Şimşir, a.g.e., s. 395.

22 Bilal Şimşir, a.g.e., s. 395.

23 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1389, Dos. 4, Fih. 13-33,

24 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 528, Dos. 138, Fih. 19.

25 Bilal Şimşir, a.g.e., s. 404)

Milli Mücadele Doğu, Güney ve Özellikle Batı Cepheslerinde sürmüştür²⁶. Güney Cephesinde en çok Fransızlarla savaş yapılmıştır. Urfalı, Maraşlı ve Antep'ilerin Fransızlar karşısındaki mücadeleleri destanlaşmıştır, denilebilir²⁷. Bugün il yıllıklarında halkın destanî hikayelerine rastlamak mümkündür. Yine halk arasında anlatılan pekçok menkıbe vardır. T.B.M.Meclisi halkın Milli Mücadeledeki kahramanlıklarına bakarak Anteb'e gazi, Maraş'a kahraman, Urfa'ya şanlı ünvanlarını vermiştir. Mücadele daha çok yerli halkla (milisler) Fransız askerleri arasında geçmiştir. Bu durumda Türklerden kaç kişinin esir düştüğünü tesbit etmek zorlaşmaktadır. Halkın ileri gelenleri önce Heyet-i Temsiliye ile, sonra T.B.M.Meclisi ile irtibata geçmiştir. En azından ele geçirilen Fransız esirleri meselâ, Kayseri garnizonuna sevk edilmiştir²⁸. Çarpışmalar sırasında esir düşen 8 Türk'ün Fransız askerleriyle mübadele edilmesi istenmiştir²⁹. Yine aynı şehirde 9.5.1921 tarihinde 19 subay, 80 asker Fransızlara esir düşmüştür³⁰.

Fransızlar esir subayları casus saydıklarından maaş vermedikleri gibi isim ve sayılarını da bildirmemişlerdir³¹.

Türk-Fransız (Ankara) Antlaşması (20.10.1921) nda esirler meselesi bir madde ile geçirilmiştir. Antlaşmanın ilgili maddesi şöyledir: "İşbu itilafnamenin imzasını müteakip taraflar harp esirleriyle mevkuf veya hapis bulunan Türk veya Fransız bütün esirler serbest bırakılacak ve kendilerini tevkif eden taraf masrafiyle bu hususta gösterilecek en yakın şehre sevk olunacaklardır. İşbu madde hükmü, tevkif, hapis veya esaretin tarih ve mahalli her ne olursa olsun, bütün mevkuf ve mahpuslara şamildir."³²

26 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Özdemir, Milli Mücadelede Harp Esirleri (Yüksek Lisans Tezi), s. 69 vd.

27 Meselâ: Halk arasında yaygın şekilde anlatılan Anteb'in Şahin Beyi, Maraş'ın Sütçü İmamı gibi.

28 Ahmet Erbil, "Yirmi Türk Mücahidinin beşyüz Fransız esir alması", Yakın Tarihimiz, c.IV, (İstanbul, 1962) s. 90.

29 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1175, Dos.28, Fih.1-2.

30 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1175, Dos.28, Fih.5-3)

31 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.626, Dos.2524, Fih.50.

32 Atatürk'ün Milli Dış Politikası, c.II, s. 587. İngiliz belgelerinde 12.6.1920 tarihli bir yazıda M. Kemal'e dayanarak Mayıs ayında Türk-Fransız Antlaşmasının imzalandığı belirtilmiştir. Buna göre 10 gün içinde karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktı. Antep, Sis ve Pozantı'nın boşaltılması ve sirlere serbest bırakılmasıyla ilgili teferruatın ayrı bir tebliğ ile bildirileceğine dikkat çekilmiştir. (Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, c.II, s. 160) Halbuki iki ülke arasındaki antlaşma henüz imzalanmamıştır.

Antlaşmayı Türkiye adına imzalayan Yusuf Kemal (Tengirşenk) yayınladığı hatıralarında esir sayısına yer vermemiştir. Eserinde daha çok Fransız temsilcisi Franklin Bouillion'un Türkler hakkındaki takdirdar sözlerini nakl etmiştir³³.

Güney Cephesinde savaflara katılanların düzenli birliklerle irtibat kurdukları görülür. Meselâ: 2. Kolordu Komutanlığına gönderilen "Etraf şehir cepheler komutanı Özdemir" imzalı ve 31 Ocak 1337/1921 tarihli yazıda şu ifadeler yer almaktadır: "Sizi namusumla temin ederim ki, vadettiğiniz mukabil yardımın dörtte birini yapmış olsaydınız muhakkak yolu yarmıştık. Heyhat ki, ufacık bir yardımınızın bile adem-i zuhuru cümleyi me'vus eylemiş..." 2. Kolordudan vaadedilen yardım ulaşmamıştır. Milislerin Fransızlara esir düşmelerinde belki bundan sonra olmuştur³⁴. Nitekim aynı kolordu komutanlığının 1/2.2.1337/1921 tarihli cevabî yazısında çaresizlik vardır, ümitsizlik vardır:³⁵ ... hariçten yapılacak yeni bir teşebbüste yüzde bir ümit görsem, emir vermekte tereddüt etmezdim. Ne çare ki, artık Anteb'in şimdilik mukadderata terk edilmesinden başka yapılacak bir şeyi kalmamıştır. Bu elim ve acı hakikatı ne kadar tahammülsüz ızdırab-ı vicdani ile yazdığımı takdirinize havale ederim. Yalnız sizin için ve Fransızlarca malum olan en muazzez arkadaşlarım için korkarım içeride kalmanızı caiz ve makbul bulmuyorum. Kemal-i hürmet ve teessürle cümlelerinizi selamlarım."

Türkiye-Fransa arasında esirler ile ilgili işlemler için belirli bir yol izlenmiştir, denilemez. Eldekiler serbest bırakılmakla yetinilmiştir. Yazışmalardan Türk esirlerinin güneyden iade edildikleri anlaşılmaktadır. Meselâ, 42 Türk esiri önce Beyrut'a, sonra İskenderun'a nakl edilerek salıverilmiştir³⁶.

İngiltere ise esirler sorunu Londra Antlaşması ile çözümlenmeye çalışılmıştır³⁷. Bilindiği gibi Milli Mücadele döneminde Türkiye'nin en çok savaştığı devlet Yunanistan olmuştur. Bu dönemde iki devlet çok sayıda insanı karşılıklı esir almıştır.

33 Y.Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967, s.247 vd. Meselâ: "Siz bu muharebede mutlaka muvaffak olacaksınız. Her ne zaman bir millet böyle genci ihtiyarı, çoluğu çocuğu lile bir işe sarılırsa onu mutlaka başarırır. Geçtiğim yerlerde gördüklerim bunu anlatıyor." (Aynı eser, s. 248).

34 Dr. Fahri Can, "Gaziantep müdafaasından bir sayfa", Yakın Tarihimiz, c.Iv, s. 399.

35 Dr. Fahri Can, aynı makale, s. 399.

36 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1650, Dos. 35, Fih. 41-1.

Diğer devletlerle esirler sorunu savaş sırasında çözümlenmiştir. Ancak Yunanistanla olan sorun daha sonraya bırakılmıştır.

Mübadeleye kadar Yunanistan'da tutulan Türk esirlerinin sayısı ne kadardır? Bu esirlerin sayısı hakkında değişik rakamlar ileri sürülmüştür. Esirlerin ne kadarının asker, ne kadarının sivil olduğunu bulmak da oldukça zordur. Yunan makamlarının verdiği listelerde sivil ve askerler karıştırılmıştır. Siviller savaştaki pozisyonuna göre farklıdır. Bazıları düşmanla savaşırken ele geçirilmiş, bazıları da evlerden zorla götürülmüştür.

Türkiye-Yunanistan arasında Lozan'da imzalanan "Sivil mevkufinin iadesi ile üserâ-yı harbin mübadelesine dair itilafname" (30 Kanun-ı Sani 1923) ten sonra tarafların verdiği listeler gerçekleri yansıtmamıştır. İkisi arasında bazan büyük farklar görülmektedir.

Savaş boyunca Türk asker ve sivillerinin çeşitli şekillerde ölmesi ve kaybolmasını hesaba katmak gerekir. Taraflar kendi mevcutlarına bakarak eksiklerini tamamlamaya çalışmışlardır.

Milli Mücadele döneminde kara savaşları dışında denizlerde de çarpışmaların olduğunu görmekteyiz. Özellikle Karadeniz'de ele geçen veya elden çıkan savaş gemileri olmuştur. Meselâ: Alemdar gemisi hakkında çok şey anlatılır. Fransız Yüzbaşı Tilli, 6 erle Alemdar'ı ele geçirir. Türk askerleri "bir esir gibi acz içinde, hareketsiz sehpalarda can vermektense kahramanca dövüşerek ölmek lazım geldiği" düşüncesindedirler. Gemi komutanı Yüzbaşı Adil'le Tilli arasında amansız bir mücadele başlar. Sonunda Tilli esir edilir ve Fransız askerleri de etkisiz hale getirilir³⁸.

Milli Savunma Bakanlığı³⁹ Lozan Andlaşmasından bir süre önce (4.1.1923) Batı Cephesi Komutanlığına Yunan Kızılhaçı'ndan aldığı şu bilgileri verir: Türk esirlerinin sayısı 453 subay, 5699 asker ve 201 sivil olmak üzere 6353'tür. Aynı bakanlık daha sonra bu sayıya 57 subay, 313 asker ve 108 sivil eklemiştir⁴⁰. Son duruma göre esirlerin mevcudu 510 subay, 6012 asker ve 309 sivil olmak üzere 6813'e çık-

37 Malta Sürgünleri ile ilgili bölümde bu konuya yeterli ölçüde yer vermiştik.

38 Emrullah Nutku, "Alemdar ve kahramanları", Yakın Tarihimiz, c.I, s.251-252, 276-278. Yazar, adı geçen dergide hatıralarını "İstiklâl Savaşında Denizciler" başlığı altında yayınlamıştır.

39 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1812, Dos.325, Fih.1-9.

40 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1812, Dos.325, Fih.1-10. Burada bakanlığın verdiği sivillerin durumu belli değildir. Oldukça da azdır.

miştir. 23.1.1923 tarihli bir başka yazıda esir sayısı 6891 olarak gösterilmiştir⁴¹. Yalnız tasnif yapılmamıştır. Aynı tarihlerde Yunan kaynaklarının verdiği rakamlar da aşağı yukarı diğer rakamlara benmektedir: 520 subay, 6002 asker ve 2661 sivil⁴². Antlaşmadan sonra araştırmalara devam edilmiştir. Üserâ tabur ve garnizonlarına defalarca yazılar yazılmış, esir mevcutları istenmiştir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi çeşitli sebeplerden esir sayıları sık sık değiştirmiş. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır: Verilen listelerde asker-sivil mevcutları çok defa birlikte zikredilmiştir. Esirlerin aynı garnizonlarda tutulmaları da karışıklıklara sebep olmuştur. Mübadele zamanında çıkan gazeteler esirler meselesine ağırlık vermişlerdir. Lozan'daki görüşmeler günü gününe duyurulmağa çalışılmıştır. Gazete kupürleri örnek gösterilerek üserâ taburları⁴³ arasında yazışmalar yapılmıştır.

Mübadeleye esas olacak sayıda, Türk ve Yunan tarafları ittifak edememişlerdir. Meselâ: 1923 Şubat tarihinde Türk esirlerinin sayısı 329 subay, 6002 asker, 15740 (Yunanistan'a göre 11042)⁴⁴ dir. Bu rakamlar yukarıda verilen rakamlardan, özellikle subay ve siviller yönünden oldukça farklıdır. Bir ay öncesi subaylar 410 (Yunanistan'a göre 520) gösterilmişken, sonra 329'a indirilmiştir. 181 veya 191 subaya ne olmuştur? Firar ettikleri düşünülebilir mi? Yoksa hayatları sona mı erdi? Şimdilik bir şey diyemiyoruz. Çünkü bu rakamlar tarafların resmi açıklamalarıdır. Asker sayısı tutmakla birlikte sivillerde de büyük fark göze çarpmaktadır. Daha önceki açıklamalarda 309 (Yunanistan'a göre 2661) olarak belirtilen siviller 15740 (Yunanistan'a göre 4711)a çıkmıştır. Bu artış nereden gelmektedir? Anlaşılan bazı eksik bilgiler veya karıştırmalar söz konusudur.

Lozan Antlaşmasına göre esirler en kısa zamanda iade edilecekti. İlgili yerlere yazılması ve duyurulması uzun zaman almış ve ancak Nisan ayında mübadele işlemlerine girişilebilmiştir. Yunanistan'ın Milletlerarası Üserâ Komisyonuna 10.4.1339/1923 tarihinde verdikleri listede 341 subay, 9788 askerin hüviyetleri yer almıştır (Toplam:

41 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1812, Dos.325, Fih.1-10. İki sayı arasında 60 fark bulunmaktadır.

42 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1692, Dos.470, Fih. 1 ve Klas. 1977, Dos. 371, Fih. 36. Burada siviller arasında büyük fark görülmektedir.

43 Üserâ taburları hakkında bkz. Ahmet Özdemir, Milli Mücadelede Harp Esirleri, s. 100-123.

44 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1674, Dos.396, Fih.2.

10 129)⁴⁵. Biraz yukarıda verdiğimiz rakamlarda asker sayısı bu kadar fazla değildi. Bu sayının içinde kanaatimizce siviller de yer almıştır. Yunanistan Türk esirlerini şuralarda tutmuştur: Korfu, Larisa, Lefkoşa, Selanik, Gulos, Preveze, Patras, Pire, Eski Kalvere. Buralarda esir sayısı 8599'dur⁴⁶.

Yukarıda görüldüğü gibi Türk esirlerinin sayısı tarafların açıklamalarına göre kesinlik kazanmaktan uzak kalmıştır. Rakamlar çoğu zaman birbirini tutmamıştır. Bundan dolayı da hükümetler arasında yazışmalar uzun sürmüştür. İlgili antlaşmada "en kısa sürede" iade edilmesi istenen esirlerin mübadelesine ancak iki ay sonra başlanabilmektedir. İlk esir kafilesi 31.3.1923 tarihinde İzmir'e gelmiştir⁴⁷.

Belgelerde bazı esirlerin firar ettikleri kaydedilmiştir. Ancak subayların yer aldıklarına rastlayamadım. Mübadelede 3289 subay yer almıştır⁴⁸. Rütbelere göre dağılımı şöyledir: 2 miralay (albay), 3 yarbay, 25 binbaşı, 68 yüzbaşı, 62 üsteğmen, 137 asteğmen, 20 vekil subay 6 esnafat-ı askeriye, 5 ketebe-i askeriye, 1 komiser muavini olmak üzere⁴⁹ toplam 429'dur. Milli Mücadelede subay olarak askeri memurlar, komiser muavinleri görev yapmışlardır. Askeri birliklerin bu günkü manada tam kadro ile çalıştıklarını söylemek mümkün değildir⁵⁰. Komuta kadrolarının da çok defa ast kademedenden doldurulduğu olmuştur. Yunanistan'ın 520 olarak gösterdiği esir subay sayısının mübadelede 341 olduğunu görmüştük. Ancak bu sayı içinde asker veya sivil kişilerin de adları yer almıştır. Kızılay'ın verdiği listede subay sayısı 353 olarak gösterilmiştir. 24 subayın iade edilmeyen esirler içinde olduğu düşünülebilir. Ancak sonuca itiraz edilmediği

45 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1811, Dos.319, Fih.1-166.

46 Atase Bşk.lığı Arş., Klas.1672, Dos. 390, Fig.1-66. Esir kamplarında sivil ve asker karışıktır.

47 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1811, Dos.319, Fih.1-133. Türkiye Mudanya'yı istemişti. Sonra Mübadele İzmir'de gerçekleşmiştir.

48 Hilal-ı Ahmer (Kızılay) in verdiği bilgiye göre Türk esirlerinin sayısı, 1 ordu komutanı, 29 üstsubay, 78 yüzbaşı, 209 küçük rütbeli subay, 17 subay, vekili, 4 sıhiye subayı ve 15 ketebe-i askeri (askeri memur) ye olmak üzere 353'tür. (Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1811, Dos. 319, Fih. 1-61). Burada sözü edilen ornu komutanı (generale)na ne başka belgelerde, ne de mübadelede rastladık. Ordu komutanından maksat üst türbeli bir subay olması gerekir. Çünkü o tarihlerde ordu komutanlıklarına subaylar da vekalet edebilmekteydi.

49 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1674, Dos. 396, Fih. 2.

50 Meselâ: Konya bölgesinde görev yapan bir taburun mevcudu şöyledir: 1.Bl., 8,2.Bl., 6,3.Bl., 4 ve 4.Bl., 4 askeri bulunmakta idi. Yani tabur mevcudu 22 kişiden ibarettir (M. Şevki Yazman, "Mehmetçik", Yakın Tarihimiz, c. III, s.443).

kabul edilirse, rakamlarda mübalağa olduğu görülür. Mübadelede subay karşı subay, ere karşı erin iade edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar uygulanmış, 329'dan fazla Yunan subayının iadesi daha sonraya bırakılmıştır.

Kızılay'ın verdiği listede adı geçmemekle birlikte bir ordu komutanından söz edilmiştir. Buradaki ordu komutanı, 1. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar (Eğilmez) olsa gerektir. Çünkü kaynaklarda ordu (kolordu, tümen, tugay) komutanı olarak başka isim geçmemektedir. Yine Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Trakya'da yer alan en büyük askeri birlik, 1. Kolordu. M.Kemal bu kolordunun Milli Kuvvetlere yardım etmesini istemiştir.

İstanbul Hükümeti Cafer Tayyar'ı görevinden alarak yerine 60. Tümen Komutanı Albay Muhittin'i getirmiştir. Daha sonra Cafer

Tayyar da Milli Kuvvetlerin komutanı olarak Trakya'da kalmıştır. Kendisi Lüleburgaz Müdafaa-i Hukuk grubunun başkanı seçilmiştir. İtilaf Devletleri ise, Çatalca'ya kadar Trakya'yı Yunanistan'a vermeğe karar vermişlerdir⁵¹.

Yunanlılar Doğu Trakya'daki kuvvetleri silah zoruyla dağıtmak istemişlerdir. Aslında 1. Kolordu'nun pek gücü de kalmamıştır. Cafer Tayyar, iki doğumu birden silah altına çağırmış, fakat istenilen sonucu alamamıştır.

Yunanlılar Trakya'yı işgal etmek için 3 tümen kullanmışlardır. Keşan'da bulunan 155. Alay'ın karargahı ile birkaç bölük esir olmuştur. Kırklareli'nin düşmesi üzerine Havza'da savaşmak isteyen kolordu komutanı bundan vaz geçmiş ve Bulgaristan'a geçmeğe karar vermiştir. 27.7.1920 günü Cafer Tayyar Havza'da kendi kuvvetleriyle ilişki kuramayarak atla dolaşırken düşmana esir olmuştur⁵². Trakya işgal edilmiştir.

Sivil esirlerin sayısı askerlerden fazladır. 14.3.1339 / 1923 tarihli yazıya göre Yunanistan'a Batı Anadolu'dan 10 742, Trakya'dan 5000 sivil götürülmüştür. Toplam sivil esir sayısı 15742'dir⁵³. Ancak isim listelerinde bu kadar sayıyı bulamıyoruz. Batı Anadolu'dan Yunanistan'a sevk edilen sivil esir sayısı, mahallerinden gönderilen bilgilere

51 Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s.193.

52 Nutuk, s. 363.

53 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1672, Dos. 390, Fih. 22 ve Klas. 1813, Dos. 327, Fih. 8-5.

göre 10 919; defterlere göre 0856 kişidir⁵⁴. Trakya'dan sürgün edilenlerin isimlerini gösteren defterde "Edirne ve kazalarından" 2264 kişinin hüviyeti yer almıştır⁵⁵. Lozan'da verilen çizelgelere göre sivil esirlerin sayısı 5400 olarak gösterilmiştir⁵⁶.

Görüldüğü gibi verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. 28.6.1339/1923 tarihine kadar iade edilen Türk esirlerinin sayısı 15741'dir. Bunun 329'u subay, 6002'si asker olduğuna göre, geriye 9410 esir kalmaktadır. Bunlar da kanaatimizce sivil esirler olması gerekir. Mübadeleden sonraya kalan ve Milli Savunma Bakanlığı tarafından araştırılması istenen esir sayısı 5181'dir⁵⁷. İkinin toplamı 20 921'i ancak bulabilmektedir. Halbuki bizim tesbitlerimize göre toplam esir sayısı 22 071'dir. Son duruma göre iade edilen 15741 esir 22 071'den çıkarılırsa, daha 6330 esir olması gerekmektedir. Bunlar hakkında tatmin edici bilgilere henüz sahip değildir. O günlerde bir kısmının çeşitli hastalıklardan öldüğü, bir kısmının firar ettiği düşünülse bile, geriye daha çok sayıda esirin olması lazım gelir.

Türk savaş esirlerinin sayısı yukarıda görüldüğü gibi oldukça fazla yer tutmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu çeşitli yollardan ülkeye dönmüştür. Geriye kalanların durumu araştırılmakla kalmıştır. Gerek I. Dünya Savaşı'nda, gerekse Milli Mücadelede cephelere gönderilenlerin araştırılması gerekir. Askerlik şubelerinde sevk edilenlerin kayıtları bulunmaktadır. Bunlarla ilgili bilgiler genellikle iki şekilde yer almaktadır:

- 1- Savaştan sağ olarak dönenlerin kendi beyanları,
- 2- Savaştan dönemeyenlerin durumları şehit olarak belirtilmiştir. Bunun için de iki yol izlenmiştir:
  - a) Birliklerinden ve cepheden gelen haberlere göre şehit oldukları bildirilenler,
  - b) Birliklerin tamamen dağılan ve uzun zaman haber alınamayanlar. Bunların durumları ilgili nüfus idarelerinden sorulmuştur. Nüfus

54 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1672, Dos. 390, Fih. 12-10.

55 Atase Bşk.lığı Arş., Klas. 1672, Dos. 390, Fih. 12-10. Burada Yunanistan'a sevk edilen Trakyalı sivil esirler "Edirne ve kazaları" başlığı altında ele alınmıştır. Devterde kimin hangi kazadan olduğu kısa bilgilerle sıralanmıştır.

56 Seha Meray, Lozan Barış Konferansı, tutanaklar, belgeler, Ankara, 1973, c.I, Kitap 2, s. 293.

57 Atase Bşk.lığı Arş., Klas., 1690, Dos. 467, Fih. 1-41 ve Klas. 1674, Dos.396, Fih. 56.

idareleri de mahallin muhtarlıklarıyla irtibata geçmişlerdir. Bu tarihe kadar hayatları hakkında bilgi alınamayanlar, nüfus idarelerine ve askerlik şubelerine ölü olarak bildirilmiştir.

SONUÇ

Türk Milleti çok güç şartlarda başlattığı Milli Mücadeleden zaferle çıkmıştır. Halk dışardan gelen saldırıları öncelikle bölgelerinde durdurmağa çalışmıştır. Anadolu savaşı için gerekli insan kaynağını oluşturmuştur.

1. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde kalan ve esir edilen Türkler ülkeye döndükten sonra üzerlerine düşenleri yerine getirmişlerdir.

İngilizlerin uzun süre Malta adasında tuttıkları Türkler de Milli Mücadelede yerlerini almışlardır.

Yurdu korumak için gerekli yerlere koşup, malları ve canları pahasına çarpışan Türk insanı daha sonra kendilerine uzatılan hediyeleri almaktan çekinmişlerdir⁵⁸.

Askerlik şubelerinde Milli Mücadele dönemine ait kayıt kuyudat defterlerine gereken titizliğin gösterildiği söylenemez. Bazıları çok kullanılmaktan oldukça yıpranmış, yer yer okunamaz hale gelmiştir. O günkü yazıyla yazılan defterlerin koruma altına alınması ve bilgilerin başka bir deftere aktarılması gereği vardır. Bu konudaki araştırmalara katkıda bulunacak ve araştırmacılara da yardımcı olacaktır.

58 Meselâ: Zamanın Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), İstiklal madalyasına hak kazananların belirlenmesi için yapılan tamime müstesna hizmetleri olanların katılmadığını görür. Neden gelmediklerini sorduğu zaman şu cevabı alır:

“— Biz herşeyi Allah ve vatan için yapmağa çalıştık. Yapılan vazifeden gayrı değildir ki, takdir ve tescile layık olsun...” (Yakın Tarihimiz, c.IV, s. 364).